

prof. dr. Janez Malačič*

Mladi in starejši v pasteh sprememb na trgu dela

Pred kratkim sem predsedoval komisiji za zagovor diplomskega dela, v katerem je kandidatka dokazovala hipotezo, da so mladi zaposljivi. Na prvi pogled se zdi hipoteza odvečna, saj celotna zgodovina človeštva kaže na samoumevnost takšne trditve. Enako težko pa si je zamisliti, da bi bila hipoteza na kateri koli agregatni ravni ovržena. Hipotezo je že na regionalni ravni zlahka potrditi, lahko pa bi bila napačna na podjetniški ravni, v primeru zelo specifične proizvodnje. Zato se je treba vprašati, kako do takšne hipoteze sploh lahko pride in kateri dejavniki spodbujajo raziskovanje tako elementarnih vprašanj. Odgovor je preprost in je v sorazmerno visoki brezposelnosti mladih. V prvem trimesečju 2006 je bila v Sloveniji stopnja anketne brezposelnosti v razredu 15–24 let 18,0 % (za moške je bila stopnja 13,1 in za ženske 24,2 %). V preostalih treh četrtletjih v letu je brezposelnost zaradi sezonskih dejavnikov nižja, spomladi 2005 je bila 13,0 % (SI, 152/2006, str. 8).

Če pa pogledamo nekoliko v ozadje teh stopenj, hitro ugotovimo, da absolutno število brezposelnih v tem starostnem razredu v zadnjem času niha med 12 in 20 tisoč oseb. Povprečje v zadnjem letu je bilo 15.500. Po eni strani je to sorazmerno nizka številka, saj je večina mladih v tej starosti v šolah, drugi pa pogosto menjavajo zaposlitve, iščejo priložnostna dela ali so le začasno prekinili izobraževanje. Po drugi strani pa se ravno v tej številki skriva največ problemov mladinske brezposelnosti. V njej prevladujejo mladi, ki so izpadli iz šolanja zaradi neuspešnosti. Večinoma so brez poklicev, strokovnega znanja in kompetenc, po katerih bi podjetja povpraševala na trgu dela. Ti mladi brezposelni se srečujejo tudi s socialnimi problemi, od mamil do kriminalnih dejanj. Zato je ta vrsta brezposelnosti zelo resen družbeni problem.

Drug vidik brezposelnosti mladih je brezposelnost diplomantov terciarnega izobraževanja. Pri teh je težje natančno opredeliti starostni razred, vendar je mogoče predvideti, da so nekoliko starejši od prejšnje skupine, večinoma so stari do 30 let. Tudi zanje v zadnjem času pogosto slišimo, da njihova brezposelnost narašča. Vendar je to prehitra posplošitev. Podrobnejši pregled podatkov, ki jih je obdelal Zavod Republike Slovenije za zaposlovanje (ZRSZ) za Ministrstvo za visoko šolstvo in ki so na voljo na njihovi domači spletni

strani, kaže izredno pestrost razmer po ravni izobrazbe, strokah, poklicih, regijah itd. Tak pregled pa tudi hitro pokaže, da je potrebna analitična obdelava podatkov, saj absolutne številke same po sebi ne povedo veliko.

Podatki o brezposelnosti diplomantov brez dvoma kažejo, da je zelo pomembno, kaj mladi študirajo. Študij je investicija v človeški kapital in kot vsaka investicija tudi tvegana (Malačič, 1984). Mladi in njihovi starši so v Sloveniji že od vsega začetka tranzicijskega obdobja, ki je pri nas sovpadlo z osamosvojitvijo, spoznavali pomen terciarnega izobraževanja za izboljševanje položaja na trgu dela in za družbeno napredovanje (Malačič, 2003). Že v 90. letih smo imeli v Sloveniji povprečno letno rast števila študentov okrog 6 %. V študijskem letu 2000/01 sta znašali neto in bruto stopnja vpisa zaporedoma 36,2 in 48,5 %. Prva kaže delež študentov med 19-letniki, druga pa razmerje med vsemi študenti in osebami, starimi 19–23 let. Posebna obdelava podatkov Statističnega urada Republike Slovenije (SURS) je pokazala, da se je že leta 2000 vpisalo v terciarno izobraževanje 56,4 % generacije 1980, pri generaciji 1985 pa je bil ta odstotek leta 2004 že 62,3 (Resolucija, 2006, str. 19). Pri tem so bili upoštevani tudi prvi vpisi v višjih letih starosti.

Razmah terciarnega izobraževanja hitro povečuje število diplomantov. Število vseh vrst diplomantov terciarnega izobraževanja v Sloveniji se je povečalo s 5.951 leta 1990 na 11.608 leta 2004 (SL-05, str. 126). Razliko med tema številoma pa še poveča dejstvo, da so bili leta 1990 zajeti dveletni višješolski, leta 2004 pa triletni visokošolski strokovni diplomanti. Vse bolj očitno je, da z rastjo števila diplomantov rastejo tudi težave pri njihovem zaposlovanju. Konec marca 2005 jih je bilo med brezposelnimi v Sloveniji 4.464. Izračun stopnje brezposelnosti diplomantov pokaže, da je bila ta 3,9 % (Malačič, Sambt, 2006). Istega meseca je bila registrirana brezposelnost v Sloveniji 10,2 %. Že primerjava teh podatkov kaže, da je terciarna izobrazba dobra investicija. Ni pa vseeno, kaj mladi študirajo. Nižja je brezposelnost na področjih tehnike, proizvodne in predelovalne tehnologije, gradbeništva, zdravstva in sociale, višja pa na področjih družbenih in poslovnih ved ter kmetijstva in veterine. Pomembna je tudi raven izobrazbe in kakovost šol. Če to ponazorim z

* Ekonomska fakulteta, Ljubljana.

ekonomijo in poslovnimi vedami, vidimo, da se za 4,7 % brezposelnostjo skriva le 3,3 % brezposelnost univerzitetno izobraženih ekonomistov in nadpovprečna brezposelnost tistih z visoko strokovno izobrazbo. Številke pa ne navajam, ker se pojavlja pri njej problem z imenovalcem, saj so diplomanti te stopnje na trgu šele od leta 1999.

Če navedem še dva kazalca brezposelnosti diplomantov, nam razmerje med brezposelnimi diplomanti in številom diplomantov v enem letu kaže en vidik absorpcijske sposobnosti trga dela, povprečna čakalna doba na zaposlitev v mesecih pa drugi vidik. Če delimo število brezposelnih marca 2005 z diplomanti v letu 2004, dobimo podatek, ki kaže, da je bilo leta 2004 na 100 diplomantov 34 brezposelnih. Podpovprečne vrednosti so bile ugotovljene na zdravstvenem in socialnem področju (16), pri storitvah (25), v naravoslovju, matematiki in računalništvu (31), nadpovprečne vrednosti pa v kmetijstvu in veterini (76), humanistiki in umetnosti (40) ter tehniki, proizvodni in predelovalni tehnologiji ter gradbeništvu (39). Pri družbenih in poslovnih vedah ter pravu je bila vrednost 35, vendar so bile znotraj velike razlike. Pri novinarstvu in poročanju je bil podatek kar 94.

Povprečna čakalna doba na zaposlitev diplomantov je v letu 2005 znašala 13 mesecev. Razpon pa je bil velik. Na zdravstvenem in socialnem področju so diplomanti čakali v povprečju le 6,9 meseca, v kmetijstvu in veterini 14, v humanistiki in umetnosti 16,1, v naravoslovnih vedah, matematiki in računalništvu pa 19,2 meseca. Brezposelni ekonomisti so čakali na zaposlitev v povprečju 11,7 meseca (Malačič, Sambt, 2006, str. 36).

Ob visoki brezposelnosti mladih in posebno ob brezposelnosti diplomantov smo v preteklosti pogosto slišali, da je treba upokojevati starejše delavce, zato da bi pridobili mesta za zaposlitev mladih. V Sloveniji se je v 90. letih ta logika dopolnjevala z reševanjem presežnih delavcev, ki so se pojavljali zaradi propadanja in prestrukturiranja podjetij. V težnji po doseganju socialnega miru je slovenska ekonomska politika »proizvedla« celo armado mladih upokojevcev. V zadnjem času je takšne politike in javnega govorjenja manj, čeprav je miselnost še zmeraj precej razširjena. Še vedno pa imamo eno najnižjih stopenj zaposlenosti v starostnem razredu 55–64 let v EU. Leta 2000 je bilo v tem razredu pri nas zaposlenih vsega 22,7, leta 2005 pa 30,7 % ljudi. Povprečji v EU-25 sta bili v teh letih 36,6 in 42,5 % zaporedoma, EU-15 pa je imela še nekoliko višje vrednosti (Eurostat). Lizbonski cilj do leta 2010 pa je 50,0 %. Procesi staranja prebivalstva ter njegovega aktivnega in zaposlenega dela so postali

v družbi že dokaj poznani. Zato se je razširilo tudi znanje o tem, kakšne ekonomske in širše družbene posledice bodo imeli ti procesi. To pa vodi do iskanja rešitev, ki bi omilile ekonomske posledice staranja, če jih že ne morejo odpraviti.

Strokovno utemeljena ekonomska politika pa mora upoštevati ugotovitev ekonomske dela, ki je pokazala, da mladi, ki prihajajo iz šol, in starejši, ki so pred upokojitvijo, na trgu dela niso substituti. Na delovna mesta, ki jih izpraznijo upokojevalci, se praviloma zaposlujejo delavci, ki so že dalj časa v podjetjih in organizacijah, po starosti pa pogosto le nekaj let zaostajajo za tistimi, ki so delovna mesta izpraznili. Zato brezposelnosti mladih ni mogoče reševati s spodbujanjem (zgodnjega) upokojevanja starejših delavcev.

Zaposlenost starejših delavcev pred upokojitvijo pa je kljub vsemu zelo resen problem sodobnih razvitih gospodarstev in družb. Tega se je že pred časom zavedla tudi EU, ki je postavila poseben cilj za zaposlitev 55–64 let starega prebivalstva, ki naj bi ga članice EU dosegle do leta 2010. Slovenija tega cilja prav gotovo ne bo in ne more doseči, današnji zaostanek je preprosto prevelik. Ne glede na to, pa lahko v prihodnjih letih pričakujemo vse poznejši odhod v pokoj. Ta bo še spodbujen s težavami financiranja pokojninskega sistema.

Želje po poznejšem upokojevanju pa bodo morale upoštevati celo vrsto ekonomskih zakonitosti. Na družbeni in podjetniški ravni bodo potrebne mnoge spremembe. Če si ogledamo nekaj primerov, ne moremo mimo senioritetnega dodatka, ki povzroča naraščanje plače s starostjo delavca. Ta dodatek draži delo starejših delavcev in povzroča njihovo nekonkurenčnost na trgu dela. Kjer je visok, pa je razširjeno tudi zgodnje upokojevanje. Značilen primer za to so japonska multinacionalna podjetja, ki so znana po stalnosti zaposlitve in naraščajočih plačah s starostjo. Vendar svoje delavce, razen redkih izjem, odpuščajo v »abrahamovi« starosti.

Plače morajo biti v podjetjih in družbi nasploh povezane s produktivnostjo. Če ta v (zadnjih) letih pred upokojitvijo pada, morajo padati tudi plače. Padanje plač pa je še spodbujeno z zastarevanjem znanja starejših delavcev in njihovim manjšim investiranjem v človeški kapital. Oboje je dokaj objektivna ekonomska zakonitost, čeprav je naše znanje o tem še precej omejeno. Šele v zadnjem času je vprašanje produktivnosti starejših delavcev in njihovo investiranje v človeški kapital v ospredju zanimanja strokovne literature.

Za konec dodajmo vprašanje za »kvizka«: koliko letno upokojenih Nemcev se v zadnjem času, ko

se je upokojitvena starost povečala na 65 let, upokojuje pri tej starosti? Odgovor nam bo pokazal, s kakšnimi problemi se bodo srečevali ljudje, ko se bo upokojitvena starost povečala na 65 let tudi v Sloveniji. Glasi pa se takole: pri moških je to vsak četrti, pri ženskah pa približno 40 %. Pri obeh spolih in posebno pri ženskah je veliko takih, ki nimajo izpolnjenih dovolj let delovne dobe. Okrog 40 % žensk se upokojuje s 35 leti delovne dobe, 20 % pa na osnovi invalidnosti. Preostali moški (okrog tri četrtine) pa se razdelijo na 40 % takih, ki se upokojijo iz statusa brezposelnih, 40 % na osnovi invalidnosti in 20 % na osnovi posebnega dolgoročnega zavarovanja. V javnem sektorju se Nemci upokojujejo še prej kakor v zasebnem (OECD, 2005, str. 69-77). Ob teh podatkih kaže izpostaviti veliko število takih, ki ne naberejo dovolj let delovne dobe, ter veliko odhodov v pokoj iz brezposelnosti, invalidnosti in drugih bolezenskih stanj. Več kakor očitno je, da razvite evropske družbe v prihodnje ne bodo mogle reševati svojih problemov s staranjem prebivalstva preprosto z zviševanjem upokojitvene starosti. Pri tem bodo nujno trčile v omejitve, ki jih bodo postavljali dejavniki kot zdravstveno stanje prebivalstva, pa tudi ekonomske zakonitosti na trgu dela starejših delavcev pred odhodom v pokoj.

Literatura

Malačič, J. (1984). *Teorija človeškega kapitala*, *Ekonomski revija*, 2-3/1984.

Malačič, J. (2003). *Tertiary Education Expansion in the Period of Transition in Slovenia: Causes, Consequences and Policy Lessons*. V: Karlis, G., in Papanikos, G. T. (eds.). *Contemporary Issues in Education: International Perspectives*. Athens Institute for Education and Research, Athens.

Malačič, J., in Sambt, J. (2006). *Brezposelnost diplomantov*, *Dnevnik, Zelena pika*, 21. 1. 2006, Ljubljana.

OECD (2005) *Germany. Ageing and Employment Policies*, Paris.

Resolucija o Nacionalnem programu visokega šolstva Republike Slovenije 2006-2010. Predlog, Ministrstvo za visoko šolstvo, znanost in tehnologijo, maj 2006, Ljubljana.

Statistične informacije (SI), 152/2006, SURS, Ljubljana.

Statistični letopis (SL) Republike Slovenije 2005, SURS, Ljubljana.